

NOFILOLOGIK OLIY O‘QUV YURTLARI TALABALARINING YOZMA ILMIY NUTQ KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH VA UNDA “AKADEMIK YOZUV” FANING TUTGAN O‘RNI

Begimov Odil To‘xtamishovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası mudiri, filologiya fanlari doktori

begimovodil@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ma’lumki, nafaqat bakalavriat, balki hatto magistratura bosqichi talabalari ham ilmiy matn tuzish, o‘z fikrlarini yozma nutqda aniq ifodalash, muammo, gipotezani shakllantirish, tadqiqotining dolzarbligi va yangiligini asoslashda jiddiy muammolarga duch kelishadi. Maqolada shu kabi muammolar tahlil etilgan va ularning yechimlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: akademik yozuv, akademik muhit, ilmiy-tadqiqot, tadqiqot kompetensiyasi, yozma ilmiy nutq madaniyati, ta’lim texnologiyalari.

АННОТАЦИЯ

Известно, что не только студенты бакалавриата, но даже магистранты сталкиваются с серьезными проблемами при создании научного текста, четком изложении своей мысли в письменной речи, формулировании проблемы, гипотезы, обосновании актуальности и новизны своего исследования. В статье анализируются подобные проблемы и обсуждаются пути их решения.

Ключевые слова: академическое письмо, академическая среда, научные исследования, исследовательская компетентность, культура письменного научного дискурса, образовательные технологии.

ABSTRACT

It is known that not only undergraduate students, but even master's degree students face serious problems when creating a scientific text, clearly expressing their thoughts in writing, formulating a problem, hypothesis, justifying the relevance and novelty of their research. The article analyzes such problems and discusses ways to solve them.

Keywords: academic writing, academic environment, scientific research, research competence, culture of written scientific discourse, educational technologies.

KIRISH

Oliy o‘quv yurtida o‘qitish bo‘yicha ko‘p yillik tajriba nafaqat bakalavriat, balki hatto magistratura bosqichi talabalari ham ilmiy matn tuzish, o‘z fikrlarini yozma

nutqda aniq ifodalash, muammo, gipotezani shakllantirish, tadqiqotining dolzarbligi va yangiligini asoslashni bilishmaydi deb ishonch bilan aytishimizga imkon beradi. Ma'lumki, talabalar yozma ilmiy nutqida ixchamlik va to'liqlik, mantiqiylik, kompozitsion aniqlik va umuman olganda, ilmiy uslubning yetishmasligi mavjud bo'lib, u monologik xarakteri, lingvistik vositalarning qat'iy tanlanishi, standartlashtirilgan nutqqa moyillik kabi bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Akademik muhitga mansub bo'lgan shaxs, ma'lum bir kasbdan qat'i nazar, agar o'qituvchi va olimning funktsiyalaridan biri ilmiy yoki ilmiy-pedagogik faoliyati natijalari asosida ma'ruzalar va darsliklar, maqolalar, nutqlar, hamkasblarga ish xatlari va hokazolar yozish orqali muloqotni tashkil etishga xizmat qiladigan yozma hujjat yarata olishi kerak [1; 3].

Oliy o'quv yurtlarida akademik yozuv va o'quv ishlarini o'rgatish muammosi, bir qator ishlarda muhokama qilingan aspektda akademik yozuvni fan maqomiga qo'yish masalasi, nazarimizda, o'ylanmagan fikrday zamonaviy voqelikka mos kelmaydi. Talabalarni referat, ilmiy maqola, kurs ishi, bitiruv malakaviy ish va nihoyat magistrlik dissertatsiyalarini mustaqil yozishga tayyorlashning yagona yo'li bu "ilmiy ish bo'yicha ixtisoslashtirilgan kurslarni joriy etish kerak" degan gap ham maqsadga muvofiq emas. Bunday kurslarning tashkil etilishi, qoida tariqasida, hech kimga zarar keltirmaydi, ammo biz, hamma vaqt bo'lgani kabi, ilmiy faoliyatni yetarli darajada amalga oshirish uchun zarur bo'lgan vakolatlarni rivojlantirish o'rniga, bilimlarni uzatish va o'zlashtirishga asosiy e'tiborni qaratamiz.

TADQIQOTNING METODOLOGIK ASOSLARI VA USULLARI

Tadqiqot metodologiyasi tilshunoslikda kuzatilgan tarixiy tendentsiyaga asoslanadi, ya'ni ma'lum bir tarixiy jarayondagi barcha hodisalar tarixiy shartlar va hodisalardan ajratmasdan talqin qilishga asoslanadi.

Tadqiqotning ilmiy-nazariy bazasini zamonaviy tilshunoslik sohasida qo'llaniladigan ilmiy fikrlarni tahlil qilish usullari tashkil etadi.

Shuningdek, til, lison, nutqiy jarayonlarning lingvistik tadqiqida umumiylik va xususiylik, mohiyat va hodisa, shakl va mazmun bilan uyg'unlashgan dialektik qonuniyatlarga asoslanadi.

Asosiy tadqiqot usuli sifatida tasniflash, tahlil etish, tuzilish va shakllanishiga ko'ra tahlil qilish, til faktlarini solishtirishdan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Umuman olganda, tadqiqot malakasi deganda shaxsning mavjud bilim, ko'nikma va tajribasini tadqiqot faoliyati jarayonida va kasbiy muammolarni hal

qilish jarayonida samarali qo'llash qobiliyati va istagi tushuniladi. Shunga asoslanib, oliy o'quv yurtlarining ta'lim dasturi doirasida tadqiqot kompetensiyasini o'rganishning eng muhim maqsadlaridan biri sifatida tavsiflash mumkin, chunki u o'quv jarayonida samarali shaxsni rivojlantirish vositasidir. Ilmiy tadqiqot kompetensiyasining tabiati shundan iboratki, u o'qitish natijasi bo'lib, bir vaqtning o'zida o'z-o'zini rivojlantirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy oliy ta'lim tizimi bitiruvchiga nafaqat faol moslashish qobiliyatini berishi, balki aql-zakovat, fikrlash va yangi voqelikka munosabatning yangi turini shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Demak, biz oliy ta'lim bitiruvchilarda olimning aql-zakovatiga yaqin kognitiv qobiliyatlar tizimini shakllantirish haqida gapirishimiz mumkin.

Ilmiy tadqiqot kompetensiyasining mazmuni kognitiv va kognitiv bo'lmagan komponentlar (aqliy va amaliy ko'nikmalar, bilim, sezgi, motivatsiya, qadriyat yo'nalishlari, axloqiy tamoyillar, xulq-atvor komponenti, munosabat va boshqalar) bilan tavsiflangan kognitiv, nazariy-amaliy va shaxsiy tajribaning kompleks sintezidir.

Tadqiqot kompetensiyasi - bu sinergik ta'sirga ega bo'lgan va shaxsning umumiy ilmiy uslubini belgilaydigan kompetensiyalarni o'zida aks ettiradi [4]. Demak, kompetentlik shakllangan kompetensiyalarning "oddiy qo'shilishi" sifatida emas, balki ular o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro ta'sir bilan shartlangan ma'lum bir "kuchaytirilgan" natija sifatida namoyon bo'ladi. Bu kompetensiyalar butunlay boshqa sohalarga taalluqli bo'lishi va bir-biridan nisbatan mustaqil bo'lishi mumkin.

Tadqiqot kompetensiyasi tarkibini umumiy intellektual va tadqiqot kabi ikki guruhga ajratish mumkin. Umumiy intellektual vakolatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) o'z fikrlarini mantiqiy, aniq, qisqa va to'g'ri (og'zaki va yozma) ifodalash qobiliyati;

2) kontseptual apparatni, ilmiy frazeologiyani, maxsus leksikani, talabning ma'lum bir kursni o'rganishni tugatgandan so'ng tushunchalarni aniqlashda aniqlik va tushunarlilik (ilmiy atamalar bilan ishlash qobiliyatining past darajasi ilmiy ma'lumotlarni idrok etish mazmunini pasaytiradi), uni tushunish va assimilyatsiya qilish va shunga mos ravishda shaxsning ifodalash imkoniyatlarini cheklaydi);

3) obyektlar va hodisalar o'rtasidagi - semantik, tarkibiy va assotsiativ aloqalarni anglash;

4) xolis baho berish va xulosa chiqarish qobiliyati;

5) olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, asosiy va ikkinchi darajali narsalarni ajratib ko'rsatish qobiliyati;

6) jadvallar, diagrammalar, grafiklar, rasmlar va boshqalarni tuzish va loyihalash ko'nikmalari;

7) axborotni tinglash va idrok etish qobiliyati va boshqalar [8].

Tadqiqot kompetensiyalariga quyidagilar kiradi: ilmiy adabiyotlar bilan ishlash, ilmiy ma'lumotlarni qidirish, baholash va saqlash, olingan ma'lumotlarni tanqidiy baholash; muammolar va ilmiy farazlarni shakllantirish, o'z pozitsiyasini bahslash va ilmiy munozaralarda qatnashish qobiliyati; ilmiy matnlar (rejalar tuzish, annotatsiyalar, referatlar, tezislari, mundarijalar, konspektlar, ma'ruzalar, maqolalar va hisobotlar) yaratish qobiliyati; ilmiy tajribalarni tashkil etish va o'tkazish ko'nikmalari.

Ushbu kompetensiyalarni "Akademik yozuv" kursi orqali egallash mumkinmi, degan savol tug'iladi. "Fortipiano chalish texnikasi" kursida pianino chalishni o'rganish mumkin bo'lmaganidek, parhez va jismoniy mashqlar haqidagi kitoblarni o'qib, vazn yo'qotish ham mumkin emas. Kompetensiyalarni shakllantirish faqat tegishli faoliyat usullarini o'rganish, tajriba orttirish jarayonida, ya'ni bu aniq holatda, har bir o'rganilayotgan fan doirasida ilmiy materiallarni tayyorlash jarayonida sodir bo'ladi. Ilmiy tadqiqot kompetensiyalarini rivojlantirishning boshqa yo'li yo'q.

Bu fikrni to'g'riligi yana shunda ko'rinadiki, A.V. Kupriyanovning yozishicha, "Akademik yozuv" kursini amalga oshirish jarayonida talabalar boshqa fanlardan esse yozishlari kutilgan, biroq amalda "hamma narsa rejadagidek bo'lmagan" [2]. Natijada, talabalar biron bir aniq kursga bog'liq bo'lmagan bir xil turdagi topshiriqlardan foydalangan holda akademik yozuvni o'rganadilar.

Yuqoridagi ilmiy tadqiqot kompetensiyasi tarkibida yozma ilmiy nutq madaniyatini egallashni talab qiluvchi kompetensiyalar mavjud.

Bu "akademik yozuv" emas, balki "yozma ilmiy nutq madaniyati". A.S. Robotova ham bu masalada "akademik yozuv" atamasini qo'llashning qanchalik to'g'riligiga shubha bildirgan. Bu iborani talqin qilishga urinilganda, avvalo, buyuk allomalarning asarlari, ilmiy dalil, mulohazalar, mantiq va argumentlar mezonini bo'lgan asarlar yodga tushadi.

O'zbek tilida "akademik" so'zi "ilmiy muassasa (masalan, akademik nashr), ta'lim muassasasi (masalan, Akademik litsey, Tibbiyot akademiyasi - oliy o'quv yurti) yoki o'quv yili - akademik yil, o'quv soati - akademik soat, talabalar guruhi - akademik gurug) degan ma'nolarda qo'llaniladi. So'ngi yillarda O'zbekistonning ayrim oliy o'quv yurtlari birinchi kurs talabalariga "Akademik yozuv" kursi fan sifatida o'qitilish joriy qilinmoqda. Bu fan, o'z navbatida, birinchi kurs talabalariga (asosan chet ellik talabalarga) Academic reading and writing (Akademik o'qish va yozish) yoki Introduction to Effective reading (Samarali o'qishga kirish), Introduction to University Writing (Universitet yozuviga kirish)ni o'z ichiga olgan bir qator seminarlarni taklif qiladigan G'arb universitetlaridan andoza olgan Rossiya

oliy o'quv yurtlari o'quv dasturlari asosida tashkil etilgan. Ingliz tilida "academic" so'zi, birinchi navbatda, o'ziga xos xulq-atvor, muloqot va ma'lumot uzatish shakllariga ega bo'lgan odamlarning ma'lum bir doirasiga, ularning jamoasiga yo'naltirishni anglatadi. Ko'rinib turibdiki, bizda "akademik" shaklida ishlatiladigan bu so'zning tarjimai mutlaqo erkin. Bundan tashqari, shuni ta'kidlash kerakki, G'arbiy Evropa va AQSH universitetlarida o'quv jarayonini tashkil etish O'zbekiston oliy o'quv yurtlarinikidan tubdan farq qilib, ularda asosiy e'tibor talabalarning mustaqil ishlariga, shu jumladan, yozma ishlarni yaratishga qaratiladi.

Bakalavriyat va magistratura talabalarini tayyorlashga kelsak, ular oldida eng avvalo, ilmiy nutq elementlarini o'z ichiga olgan kasbiy nutq - og'zaki va yozma nutq madaniyatini shakllantirish vazifasi qo'yiladi. Bu o'rinda "madaniyat" atamasi har qanday holatda doimiy takomillashtirish jarayoni va natijasini anglatadi.

Ikkinchisini ilmiy nutq madaniyatiga ham kiritish mumkin. Inson faqat uzoq muddatli, doimiy va ko'p qirrali rivojlanish jarayoni orqali madaniy qadriyatlarga erisha oladi. Yozma ilmiy nutq madaniyatini egallashga asoslangan kompetensiyalar barcha fanlarni o'rganish jarayonida shakllanadi, bunda talabalar har bir mavzuga tegishli leksikani o'zlashtiradilar, so'z va terminlar bilan ishlash, ilmiy matnlarni o'qish ko'nikmalarini rivojlantiradilar, konspekt tuzish, annotatsiya va referatlar, esse, maqolalar va ma'ruzalar, sharhlar, taqrizlar va boshqalar yozish bo'yicha ko'nikmaga ega bo'ladilar, tahrirlash, bibliografiyalar tuzish bo'yicha tajriba orttiradilar.

Shu o'rinda, nega oliy o'quv yurtlarida ko'p yillik o'qish davomida bu kompetensiyalar har doim ham shakllanmaydi? Nega pedagogik jamoatchilik o'rtasida nofilologik ta'lim yo'nalishri talabalarini yozma ilmiy nutq kompetensiyalarini shakllantirish uchun "Akademik yozuv" kursini joriy etish zarur degan fikr tug'iladi?

Bu naga faqat bitta javob bor: o'quv jarayoni hali ham belgilangan maqsadlarga erishishni kafolatlaydigan tegishli ta'lim texnologiyalari bilan yetarli darajada ta'minlanmagan. Ta'lim dasturi ta'lim faoliyatini imkon qadar professional faoliyatga yaqinlashtiradigan va talabalarning o'z-o'zini faolligiga yo'naltirilgan zamonaviy o'qitish texnologiyalari bilan qo'llab-quvvatlanishi kerak [5]. Xususan, yozma ilmiy nutq madaniyati haqida gap ketganda, o'qitish texnologiyalari ta'lim yutuqlarini taqdim eta oladigan yakuniy natijalar (maqolalar, ma'ruzalar, sharhlar, bibliografik ko'rsatkichlar, portfolio va boshqalar)ga yo'naltirilgan ijodiy fikrlashni rivojlantirish usullari asosida talabalarning mustaqil ishlari ulushini oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Misol tariqasida, loyiha metodidan foydalangan holda psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish bo'yicha quyidagi

tajribani taklif qilish mumkin [6]. Loyihalar ikkita maqsadga erishishga qaratilgan: tanlangan mavzu bo'yicha psixologik eksperiment o'tkazish va talabalarning ilmiy apparatini rivojlantirish, ular o'zlarining dolzarbligini mustaqil ravishda asoslashlari, gipoteza va tadqiqot maqsadini shakllantirishlari, shuningdek, amalga oshirilgan ish bo'yicha ma'ruz shaklida hisobot tayyorlashlari kerak.

Uch yillik tajriba davomida olingan natijalar ilmiy tadqiqot kompetensiyasini, shu jumladan haqiqiy ilmiy "mahsulot" yaratish bilan bog'liq kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradigan loyiha usulining samaradorligi va natijadorligini ko'rsatgan (loyiha natijasida, psixologiya sohasidagi talabalar maqolalari to'plami nashr etilgan). Shu bilan birga, talabalarga psixologik adabiyotlardan tashqari, "Universitetdagi tadqiqot faoliyati" [7] monografiyasining elektron versiyasi taklif qilingan, uning asosida muayyan kompetensiyalarga erishishga qaratilgan loyihaning bir qismi ishlab chiqilgan.

Shubhasiz, agar masala shu tarzda qo'yilsa, ko'pgina professor-o'qituvchilarda bu turdagi faoliyatga tayyorligi muammosi paydo bo'ladi. Ko'p yillar davomida ma'ruza soatlarini qisqartirish, talabalarning mustaqil, faol va samarali o'quv faoliyatini ta'minlashga qaratilgan modulli yondashuvni joriy etish, o'quv jarayonini takomillashtirish usullariga e'tibor qaratish va o'quv jarayonini tashkil etishning kredit-modul tizimiga o'tilganligiga qaramay, ko'plab pedagoglar odatdagidek ishlashda davom etmoqdalar. Shu sababli, pedagogik xodimlar o'rtasida nafaqat bilim, ko'nikma va tajriba, balki ularning pedagogik faoliyatidagi o'zgarishlarni qabul qilishga alohida munosabatni o'z ichiga olgan muayyan pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish muammosi paydo bo'ladi. Ilgari erishilgan natijalarga qo'shilish, o'z professionallik darajasi yoki malakasi yetarliligiga ishonch, stereotiplar, eskirgan pozitsiyalar - bularning barchasi o'z-o'zini baholash va mulohaza yuritishni talab qiladi.

XULOSA

Nofilologik ta'lim yo'nalishlari talabalarining yozma ilmiy nutq madaniyatini shakllantirishda yuqorida keltirilgan muammolar yuzasidan bildirilgan fikrlar quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

Birinchidan, Davlat Ta'lim Standarti talablariga muvofiq nofilologik ta'lim yo'nalishlarining birinchi kurslarida yozma ilmiy nutq kompetensiyalarini shakllantirishga imkon beradigan "Akademik yozuv" kursini o'qitishni yo'lga qo'yish va talabalarning mustaqil ishlari ulushini oshirish uchun ta'lim dasturlari va o'quv rejalariga tegishli tuzatishlar kiritish.

Ikkinchidan, professor-o‘qituvchilar tarkibini bakalavriat va magistratura bosqichi talabalari o‘rtasida ilmiy-tadqiqot malakalarini rivojlantirish uslublari va usullariga malaka oshirish rejimida o‘rgatish.

Uchinchidan, o‘rganilayotgan barcha fanlar bo‘yicha talabalarning mustaqil ishlarini metodik ta‘minlash, shuningdek, “Akademik yozuv”, “Yozma ilmiy nutq madaniyati” kurslarining elektron versiyalarini ishlab chiqish.

REFERENCES

1. Роботова А.С. Надо ли учиться академической работе и академическому письму? // Высшее образование в России. 2011. №10. С. 47–54.
2. Куприянов А.В. «Академическое письмо» и академическая жизнь: опыт адаптации курса в недружественной институциональной среде // Высшее образование в России. 2011. № 10. С. 30–38.
3. Перлов А.М. «Чего хочет» и «как объяснить»: эволюция курса по основам академической работы // Высшее образование в России. 2011. № 7. С. 125–132.
4. Шестак В.П., Шестак Н.В. Компетентностный подход в дополнительном профессиональном образовании // Высшее образование в России. 2009. № 3. С. 29–38.
5. Шестак Н.В. Технология обучения в системе непрерывного профессионального образования в здравоохранении. М.: Изд.-во СГУ, 2007. - 367 с.
6. Астанина С.Ю., Чмиксова Е.В., Шестак Н.В. Организация научноисследовательской работы студентов в дистанционном вузе. М.: Изд.-во СГУ, 2010. -128 с.
7. Шестак Н.В., Чмиксова Е.В. Научно-исследовательская деятельность в вузе (Основные понятия, этапы, требования). М.: Изд.-во СГУ, 2007. -179 с.
8. Шестак В.П., Шестак Н.В. Формирование научно-исследовательской компетентности и «академическое письмо» // Высшее образование в России. 2011. № 12. –С. 115 – 119.